

УДК 81'282:821.161.2

**ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ В РОМАНІ Р.АНДРІЯШИКА
«ДОДОМУ НЕМА ВОРОТТЯ»**

Діалект, а ми його напишем
Міццю духа і огнем любови.
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.
Іван Франко

Мова художньої літератури, як зазначає В. Грещук, не конгруентна літературній мові, оскільки в ній можуть використовуватися й позалітературні мовні засоби художнього зображення навколишньої дійсності. Тому «вивчення мови белетристики у її зв'язках із місцевими говорами має не тільки самодостатню цінність, воно важливе також для з'ясування співвідношення і взаємодії літературно-нормативного і територіально-діалектного» [Грещук 2009: 347]. Уведення майстрами пера діалектних слів у канву художнього твору з певною метою відбувається часто; воно сприяє ознайомленню широкого кола читачів з вузькодіалектними лексемами, нерідко спричинюючи їх входження до загальнонародної мови. Тому «аналіз художнього тексту як провідника діалектних впливів на літературну мову» [Грещук 2010: 5] є актуальним в українському мовознавстві.

Предметом аналізу в пропонованій статті є лексичні діалектизми в романі видатного українського прозаїка ХХ ст. Романа Андріяшика «Додому нема вороття», у якому автор змальовує «розділену сусідами Україну, невибагливе гуцульське життя й рабську долю нації – опору й годувальницю окупантів» [Квіт 2004: 8]. Устами одного з персонажів твору письменник звертає увагу на розмаїття та своєрідність гуцулів, зокрема і їхнього мовлення: «Ви не раз гомоните, а мене вбий – не встежу, що до чого. Подумайте: трохи на схід чи на

захід – і вже не та бесіда, не ті звичаї, інакше співають» [Андріяшик 2004: 444]. На сторінках роману трапляються й інші принагідні авторські зауваження стосовно різних особливостей гуцульської говірки, наприклад: ...То були панські батраки. Перемовлялися по-румунському і на овець покрикували теж по-румунському... На початку осені ті ж самі пастухи верталися з полонини, і мене здивувало, що вони розмовляли між собою *уривчастою, на гуцульський лад, рідною мовою* [Андріяшик 2004: 543].

Зазначимо, що фонетичні, словотвірні, морфологічні та синтаксичні риси гуцульської говірки в названому творі не відображені, яскраво засвідчені в ньому тільки лексичні діалектні особливості. Причому гуцулізми використовуються й у мовленні персонажів, і в авторській розповіді, напр.:

*Дружана стискала мою долоню: мабуть, їй було **маркітно**. Мені й самому ставало моторошно, наче наближався не до рідної оселі, а до стоянки печеніга.*

*– Хата ще добра, – сказав я, щоб зайняти дружину. – Після війни покрию її свіжими **гонтами**. Може, прийдеться **обшалювати** дошками східну стіну: коли вітер, в кухні **студеніше**, ніж у світлиці.*

– Ще світиться, – зраділа Дружана, побачивши вогник під горою.

*– А в нас порожньо. Бачиш – дерева темніють? Вище – **груники розсохою**.*

*Я пропустив жінку **опередь** себе на горбок. Ми ступали сторожко, майже не дихаючи, ловлячи кожний шелест... Трава сягала майже до колін, над **заворітницею** бовваніли галузки бузини [Андріяшик 2004: 499-500]. Або:*

*З **узвору** з кожним поривом вітру вдаряла колюча сирість. Долинув клекіт **буркача**. Я розсідлав коней і взяв жінку за холодну, мокру руку.*

*– Вмоцуйтеся на сідлі, а **сардаком** поділимось. Ви часом не з Вигоди?*

– Ні... Таке й не присниться, – прошепотіла жінка. Вона ледве стримувала дроз між зубами.

*Широкий, на збірці, гуцульський **сардак** захистив нас од вітру і дощу. Жінка викручувала воду з кіс...*

*– Перед Спасом грім влучив у гурт овець... Звалилась у прірву підвода з **бринзою**... Сьогодні нові **збитки**.*

– Ви звідки?

– *З Красного Долу. Мій батько – ватаг* [Андріяшик 2004: 482].

Наведені уривки дають змогу пересвідчитися, що діалектні слова, органічно вплітаючись у текстову канву, є засобами створення й передачі неповторного колориту того краю, у якому відбуваються зображувані події. Поряд з ними митець використовує синонімічні літературно-мовні відповідники, напр., *бачити* і *видіти*, *батько* і *отець*, *вогник* і *ватра*, *підвода* і *фіра* тощо.

У мові роману зафіксовано діалектизми різних лексико-граматичних розрядів, однак найчисленніше представлено іменники. Зрозуміло, що при тлумаченні значень полісемантичних слів наводимо тільки ті з них, які використані автором. Так, діалектизм *голосниця* характеризується двома значеннями: «1) гортань; 2) резонатор у музичному інструменті» [Закревська 1997: 47], однак в аналізованому художньому творі автор уживає його в другому: *Та лиш опівночі Юр Кошута приклав до уст тищок трембіти і з голосниці вихопилося й полинуло горами протяжне гудіння* [Андріяшик 2004: 464]. Семантику лексеми *ланц* словник тлумачить як: «1) ланцюг; 2) заст. земельна міра» [Закревська 1997: 109], у романі ж вона використана тільки з першим значенням.

Багатством і різноманітністю відзначена група лексем для найменування жіночого й чоловічого одягу, головних уборів та прикрас жителів Гуцульщини. Замість літературного *одяг* ужито іменник *ноша* «вбрання, народний костюм, стрій». Цій гіперонімічній назві підпорядкована низка гіпонімів: *гачі* «штани (переважно з домотканого полотна або сукна)», *лейбик* «суконний або в'язаний з вовни верхній одяг без рукавів; короткий одяг з рукавами», *горбатка* «вид жіночого одягу типу плахти, витканої з вовняної пряжі», *кафтаник* «шита або в'язана камізелька», *кресаня*, *крисаня* «чоловічий фетровий капелюх з прикрасами», *кептар* «хутряна безрукавка (переважно з орнаментом)», *опинка* «вид поясного жіночого одягу з одного незшитого полотнища», *сардак* «верхній короткий рукавний чоловічий або жіночий одяг з домотканого сукна, оздоблений вовняними нитками», *черес* «широкий шкіряний пояс з кишеньками і пряжками, переважно оздоблений».

Численною є група особових номінацій, серед яких репрезентовано назви за спорідненістю та свояцтвом: *братаник* «племінник, син брата», *вуйко* «1) брат матері або батька; 2) незнайомий старший чоловік», *стариня* «1) батько з матір'ю; 2) люди похилого віку»; назви людей за родом діяльності: *ватаг* «1) той, хто переробляє молочні продукти на полонині; 2) старший вівчар», *бокораши* «сплавник, плотар»; найменування за віковими та іншими ознаками: *газда* «1) господар; добрий господар; 2) порядна чесна людина, господар дому, голова родини; 3) чоловік», *дівка* «дівчина», *легінь* «парубок, дорослий хлопець», *любаска* «коханка». Трапляються серед номінацій осіб і стилістично марковані лексеми, напр.: *бомкар* «людина, яка багато без потреби говорить», *здохляк* «перен. зневажл. кволла, слабосильна людина», *хрунь* «лайл. 1) перен. підла людина; 2) запроданець».

Характерними рисами гуцульського світобачення та світовідчуття є тісний зв'язок горян із навколишньою могутньою й розкішною природою, серед якої плине їхнє повсякденне життя. Тому цілком закономірним при змалюванні подій цього буття є використання автором багатьох діалектних слів для найменування різних природних об'єктів: *бескид* «недоступна стрімка вершина», *буркут*, *буркач* «природна мінеральна вода; 2) природне джерело», *вагаши* «лісова ділянка, яка призначена на зруб», *зук* «водоспад», *грунь* «1) вершина гори; гірське пасмо; 2) невеликий пагорб, не покритий лісом; 3) пасовище», *діл* «1) долина; 2) низ чого-небудь», *звір*, *узвір* «1) міжгір'я, ущелина, вузька долина між горами (переважно з джерелом); 2) гірське джерело, потік; 3) непрохідне місце, провалля», *крутіж* «вир (у річці)», *облаз* «1) стрімка скеля, круча; 2) дорога, стежка, що йде по самому краю прірви, попід стрімку скелю», *плай* «гірська стежка; дорога в горах», *полонина* «високогірне пасовище», *поточина* «потічок, струмок», *скрут* «поворот», *stromина* «урвище, стрімкий берег», *царина* «1) сіножать; пасовище; 2) город; більший кусок поля», *царинка* «1) те саме, що царина; 2) обгороджений шматок поля або сіножаті; 3) невелика галявина в лісі».

Гуцулам, як і всім українцям, притаманні шанобливе ставлення до своєї й чужої власності та поцінювання господарності як важливої позитивної людської риси. На рівні мови це виявляється в існуванні великої кількості

територіально маркованих номінацій для позначення об'єктів цієї власності, насамперед житла та його частин і всього, що їх оточує: *осідок* «посілість, нерухоме майно одного господаря, обведене плотом», *обора* «частина садиби; місце перед хлівом; загін для худоби», *діл* «помазана глиною утрамбована долівка», *тонта* «покрівельний матеріал у вигляді дощочок довжиною 60 см, гонт», *стрих* «горище (над хатою)», *студниця* «криниця», *заворітниця* «жердина, якою закривають ворота, прохід у плоті».

З особливостями життя й господарювання жителів гір пов'язана група лексем для найменування назв будівель різноманітного призначення: *зимарка* «1) будівля, де взимку зупиняються пастухи; 2) стайня, де взимку утримують худобу», *колиба* «житло лісорубів, пастухів», *стая* «постійне або тимчасове житло на полонині, де живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти». Цікавою є неодноразово використана на сторінках роману діалектна лексема *хід* «вигін худоби на полонину, який супроводжується обрядами».

Для змалювання сільської виробничої діяльності горян Р. Андріяшик використовує у своєму творі такі лексичні діалектизми: *бовт*, *бовтиця* «дерев'яна палка із зарубками, якою на полонині міряли молоко при першому доїнні», *дараба* «пліт, збитий з кругляків, який сплавають по ріці», *ковбан* «відрізаний кусок дерева; колода; пеньок, на якому рубають дрова», *кросна* «підставка для різання дров; козли», *ланц* «ланцюг», *линва* «міцна мотузка або ланцюг, яким прив'язують рубель на возі; налігач», *лулак* «груба тріска», *протес* «поздовж розпиляний стовбур дерева, колоди», *скіпка* «тріска; лучина», *ватра* «вогнище, багаття; вогонь».

Широко представлені в романі й назви предметів домашнього вжитку: *капиук* «кисет для тютюну; гаманець з висушеного сечового міхура тварини», *обрус*, *убрус* «скатертина», *поставець* «посудина для пиття», *ринка* «1) невелика чавунна посудина на трьох ніжках; 2) металева каструлька», *бесаги* «дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече або через спину коня», *тайстра* «полотняна або вовняна торба, яку носять через плече (переважно для харчів)», *пушка* «щіпка, дрібка», *забавка* «іграшка».

Лексеми на позначення своєрідних гуцульських музичних інструментів та їхніх частин також уведено до твору: *флюяра* «довга сопілка без денця», *трембіта* «духовий музичний інструмент – дерев'яна труба (до 3-х м довжини), зроблена зі смерекового дерева, обвита березовою корою», *пищок* «частина чубука при трембіті або флюярі, яку беруть до вуст», *голосниця* «резонатор у музичному інструменті», *зук* «трубка в музичному інструменті».

Гуцульські діалектні назви тварин представлено такими номінаціями: *товар* «1) велика рогата худоба; 2) худоба», *здохляк* «1) падаль, здохла худоба; перен. зневажл. квола, слабосильна тварина», *дик* «дикий кабан, вепр».

Засвідчено в мові аналізованого твору і своєрідні назви страв: *бринза* «спеціально приготовлений для зберігання посолений сир», *вар* «узвар», *гусянка* «спеціально заквашене кип'ячене молоко».

Діалектні назви рослин у романі репрезентовано такими гуцулізмами: *бриндушки* «шафран», *бульба* «картопля», *жереп* «1) бот. гірська карликова сосна; 2) ялівець», *розсоха* «дерево з двома верхками», *шувар* «осока».

У романі вживано й гуцулізми інших лексико-семантичних груп, зокрема: *леп* «бруд», *закислі очі* «мед. кон'юктивіт», *катуші* «в'язниця», *гандж* «вада, недолік, дефект», *ясенець* «дуже прозортий лід».

У житті гуцулів тісно переплетені два простори – реальний та ірреальний, що на мовному рівні виявляється у функціонуванні багатьох лексем на позначення надприродних сил та людей, які можуть, за народними віруваннями, керувати цими силами. В аналізованому творі часто натрапляємо на такі слова, що позначають «нечисту силу»: *відьми-чередівниці*, *щезник*, *див*.

Щедро представлені в романі Р. Андріяшика говірково марковані топоніми. Найчисленнішу групу серед них утворюють ойконіми: *Вижниця*, *Путила*, *Розтоки*, *Усть-Путила* та ін., трапляються також ороніми *Палениця*, *Горби*, *Говерла*, *Чорногора*, *Томнатик* тощо, гідронім *Черемош*. Оскільки часоплин у гуцулів тісно пов'язаний зі святами християнського календаря, то цілком закономірним є функціонування у творі Р. Андріяшика слів на їх позначення: *Спас*, *Святвечір*, *Багат-вечір*.

Меншою кількістю лексем репрезентовано діалектні прикметники та займенники: *маркітний* «сумний, незадоволений», *леповий* «брудний», *линвовий* «стос. линви», *розсохатий* «із двома вершками», *стриєсний* «від стрийко – батьків брат», *шпаровитий* «ощадливий», *кількоро* «кілька, декілька».

Органічною складовою аналізованого твору є діалектизми-дієслова, маніфестовані такими лексемами: *бомкати* «говорити без потреби», *видіти* «бачити», *дрочити* «дратувати», *заскочити* «застати», *здибати* «зустріти», *зимніти* «холодніти», *трембітати* «грати на трембіті», *пантрувати* «1) пильнувати, стежити; 2) доглядати», *уздріти* «побачити», *чічкати* «прикрашати», *шалювати* «оббивати стіни тонкими дошками».

Діалектні прислівники представлено такими лексемами: *внезагаї* «скоро, незабаром», *лепсько* «погано», *маркітно* «сумно», *нагло* «раптово», *необавки* «незабаром, скоро», *попасом* «попаски, пасучись на ходу», *посполом* «спільно, разом», *студено* «холодно», *файно* «гарно; добре». Серед службових слів засвідчено вживання прийменника *опередь* «перед». Досить часто на сторінках роману автор використовує своєрідні вигуки *ади* «вжив. для висловлення здивування; диви, бач», *мой* «вжив. при звертанні до когось».

Р.Андріяшик уводить у текстовий простір цілі «сім'ї» гуцулізмів: *трембіта*, *трембітати*, *затрембітати*; *леп*, *леповий*; *ватаг*, *ватагування*; *зимний*, *зимніти* та ін.

Отже, у романі Р.Андріяшика «Додому нема вороття» гуцульські лексичні діалектизми властиві як мовленню персонажів, так і авторській мові та репрезентовані словами різної частиномовної належності з найрізноманітнішою семантикою. Однак навіть мову дійових осіб не можна повністю ототожнювати з говірковим мовленням, оскільки гуцулізми є лише доречними вкрапленнями в канву літературної мови художнього твору, але не відображають діалектних особливостей повно й послідовно. Вплетення територіально маркованої лексики в текстовий простір сприяє створенню унікального колориту краю, де відбуваються події, а також виконує пізнавальну функцію, знайомлячи читача з мальовничою природою Гуцульщини, особливостями рельєфу Карпат,

рослинним і тваринним світом, предметами побуту горян, їх господарюванням, своєрідним одягом і прикрасами жителів Гуцульщини.

Література

Андріяшик 2004 – Андріяшик Р. Додому нема вороття / Андріяшик Роман Васильович // Андріяшик Р. Вибране. – К. : Укр. письменник, 2004. С. 387 – 556;
Грещук 2009 – Грещук В.В. Територіальні діалекти і мова художньої літератури: типологія зв'язків // Грещук В.В. Студії з українського мовознавства : Вибрані праці / упоряд. Р.Бачкур. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 520 с.;
Грещук 2010 – Грещук Вас. Південно-західні діалекти в українській художній мові. Нарис / Василь Грещук, Валентина Грещук. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту імені Василя Стефаника, 2010. – 309 с.;
Закревська 1997 – Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я.Закревська ; уклад.: Г.Гузар, Я.Закревська, У.Єдлінська, В.Зеленчук, Н.Хобзей. – Львів, 1997. – 232 с.;
Квіт 2004 – Квіт С. Думна дорога / Сергій Квіт // Андріяшик Р. Вибране. – К. : Укр. письменник, 2004. – С. 5 –10.

Пена Л.І. Лексичні діалектизми в романі Р.Андріяшика «Додому нема вороття»

У статті здійснено аналіз лексичних діалектизмів гуцульського говору за частиномовною належністю, визначено їхні семантичні групи, з'ясовано роль у тексті роману Р.Андріяшика «Додому нема вороття»; встановлено найбільш частовживані гуцулізми в названому творі.

Ключові слова: діалектизм, гуцулізм, Р.Андріяшик.

Pena L. I. Lexical dialectisms in the novel by R. Andriyashyk “There is no return home”

In this article made the analise of lexical dialectisms of Hutzul sound of talking according to appliance to a part of speech determined by their semantic groups,

clarified their role in the text of the novel by R. Andriyashyk "There is no return home", established the most used hutsulism in the named work.

Key words: dialectism, hutsulism, R. Andriyashyk.

Пена Л.І. Лексичні діалектизми в романі Р.Андріяшика «Додому нема вороття». *Лінгвістика: Збірник наукових праць*. № 3 (21). Частина I. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. С. 227-233.